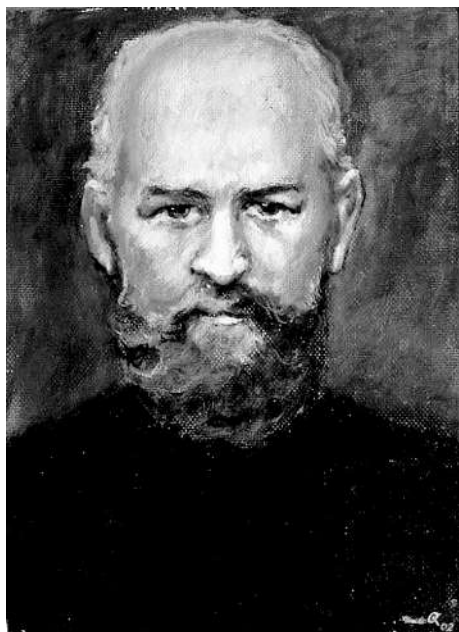

Антон Неманцэвіч

Верамееў С. Ф.

АНТОН НЕМАНЦЭВІЧ

СВЯТАР І ПАКУТНІК

Мінск
«Альфа-кніга»
2023

УДК 271.4(476)(092)+929 Неманцэвіч
ББК 86.37(4Бей)
В31

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, прафесар, прафесар кафедры
гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных
дысцыплін УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі
Купалы» Э. С. Ярмусік;

кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры гісторыі і сацыяльных навук УА «Мінскі
дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт» А. М. Цымбал

Верамееў, С. Ф.

В31 Антон Неманцэвіч. Святар і пакутнік / С. Ф. Верамееў. —
Мінск : Альфа-кніга, 2023. — 50 с.

ISBN 978-985-7272-93-8.

Антон Неманцэвіч (1893–1943) — значная постаць у гісторыі Беларускай грэка-каталіцкай царквы XX ст. Святар, потым Апостальскі экзарх, багаслоў, педагог, публіцыст і выдавец, ён прымаў актыўны ўдзел у адраджэнні ўніяцкіх парафій на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 20–30-я гг. XX ст. У дадзенай працы зроблена спроба абагульніць вядомую інфармацыю пра айца Антона Неманцэвіча, прадстаўленую ў навуковых публікацыях і ўспамінах сучаснікаў, і, тым самым стварыць больш сістэматызаваны варыянт яго біяграфіі, даступны для азнаямлення ўсім жадаючым.

Кніга адрасавана прафесійным даследчыкам у галіне гісторыі хрысціянства, выкладчыкам навучальных устаноў, студэнтам, а таксама ўсім, хто цікавіцца гісторыяй канфесій у Беларусі.

УДК 271.4(476)(092)+929 Неманцэвіч
ББК 86.37(4Бей)

ISBN 978-985-7272-93-8

© Верамееў С. Ф., 2023

© Афармленне. ТАА «Альфа-кніга», 2023

Уводзіны

У сучаснай Беларусі жывуць прадстаўнікі 25 афіцыйна зарэгістраваных канфесій, сярод якіх ёсць і грэка-католікі¹. Гісторыя грэка-каталіцкай (ці ўніяцкай) царквы з'яўляецца неад'емнай часткай агульнай гісторыі нашай краіны, якую трэба вывучаць і ведаць для больш поўнага і ўсебаковага разумення як мінулага, так і рэлігійнай сітуацыі ў рэспубліцы ў цяперашні час. Асаблівую актуальнасць даследаванні ў гэтым накірунку атрымалі ў сувязі з Годам гістарычнай памяці, які быў аб'яўлены ў Беларусі ў 2022 г. Навуковы інтарэс выклікаюць персаналіі грэка-каталіцкіх царкоўных дзеячоў. Да іх ліку адносіцца і Антон Неманцэвіч.

Антон Неманцэвіч (1893–1943) з'яўляецца адной з самых значных і цікавых постацей у гісторыі Беларускай грэка-каталіцкай царквы ХХ ст. Святар, потым Апостальскі экзарх, багаслоў, педагог, публіцыст і выдавец, ён прымаў актыўны ўдзел у адраджэнні ўніяцкіх парафій на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 20–30-я гг. ХХ ст., быў перакананы

¹ Па стану на 1 студзеня 2023 г. на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь афіцыйна зарэгістравана 16 грэка-каталіцкіх рэлігійных абшчын. Для параўнання: праваслаўных — 1733, рыма-каталіцкіх — 500. Гл.: <https://www.belarus21.by/Articles/kolichestvo-religioznyh-obshhin-v-respublike-belarus-na-1-yanvarya-2019-g>.

ў неабходнасці еднасці хрысціянаў і прысвяціў гэтай справе ўсё сваё жыццё. Яго жыццёвы шлях сведчыць аб вернасці хрысціянскім ідэалам і асабістай мужнасці, ўяўляе прыклад самаахвярнага служэння Богу і царкве ў складаных гістарычных умовах. Ён усведамляў сябе беларусам і імкнуўся працаваць дзеля развіцця самасвядомасці і культуры беларускага народа, укараняць беларускую мову ў царкоўнае жыццё.

Асоба Антона Неманцэвіча і яго дзейнасць застаюцца малавядомымі сярод нашых сучаснікаў. Савецкая атэістычная гістарыяграфія фактычна ігнаравала яго постаць, а ў нешматлікіх артыкулах, якія з'явіліся па-за межамі Беларусі ў другой палове XX ст., і таксама ў адзінкавых публікацыях сучасных беларускіх даследчыкаў, як правіла, паўтараюцца адныя і тыя ж звесткі аб ім. У дадзенай працы мы зрабілі спробу абагульніць усе вядомую інфармацыю пра айца Антона Неманцэвіча, прадстаўленую ў навуковых публікацыях і ўспамінах сучаснікаў, і, тым самым стварыць больш сістэматызаваны варыянт яго біяграфіі, даступны для азнаямлення ўсім жадаючым.

На 2023 г. прыпадаюць адразу дзве даты, звязаныя з Антонам Неманцэвічам: 130 год з дня яго нараджэння і 80 год з яго смерці ў нацысцкай турме. У 2023 г. адбывалася таксама вельмі важная і істотная падзея ў царкоўным жыцці беларускіх грэка-каталікоў: Папа Рымскі Францыск заснаваў Апостальскую адміністрацыю для вернікаў візантыйскага абраду ў Беларусі. Гэтая царкоўная структура з'яўляецца спадкаемцай экзархату, які некалі ўзначальваў айцец Антон Неманцэвіч. Усё вышэйназванае надае разгляду жыццёвага шляху гэтага грэка-каталіцкага царкоўнага дзеяча дадатковую актуальнасць.

Дзяцінства. Маладыя гады

Антон Неманцэвіч нарадзіўся 8 лютага (28 студзеня па юліянскаму календару) 1893 г. у Санкт-Пецярбургу. Яго бацькі Ян і Вікторыя (з дому Рудзевых) былі пабожнымі рыма-католікамі, якія перасяліліся ў сталіцу Расійскай імперыі з вёскі Парчэўка Сакоўскага павета Гродзенскай губерні². Даследчыкі звяртаюць увагу на тое, што бацькі Неманцэвіча паходзілі з мясцовасці, дзе некалі жылі ўніяты, якія потым, падчас ліквідацыі структур уніяцкай царквы перайшлі ў лацінскі абрад³. Магчыма, у сям’і захоўваліся нейкія ўспаміны аб уніі, прадметы ці звычаі, звязаныя з ёй, што ў будучым таксама магло аказаць уплыў на канфесійны выбар Антонія, але гэта толькі здагадка.

Малады чалавек скончыў прыватную гімназію пры рыма-каталіцкім храме святой Кацярыны ў Санкт-Пецярбургу⁴ (па іншых дадзеных — аптэкарскую школу⁵), пасля чаго ў 1910 г. паступіў у Магілёўскую рыма-каталіцкую

² Маракоў Л. У. Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі (1917–1964). Мінск, 2009. С. 307.

³ Usoszyn J. Życie i działalność o. Antoniego Niemancewicza (1893–1943): praca magisterska. Warszawa, 2005. С. 7.

⁴ Там жа.

⁵ Гарбінскі Ю. Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя. Жыццяпісы, мартыролагі, успаміны. Мінск-Мюнхен, 1999. С. 132.

духоўную семінарыю ў расійскай сталіцы. Нам невядомы прычыны і абставіны, якія садзейнічалі ўсведамленню ім свайго паклікання да святарства. Магчыма, ён адчуваў гэта пакліканне з маленства, а магчыма, пэўныя падзеі паўплывалі на яго жыццёвы выбар. Гэты аспект пакрыты заслонай невядомасці.

Антон Неманцэвіч паспяхова скончыў семінарыю і ў 1918 г. працягнуў вучобу ў Імператарскай Мітрапалітальнай рыма-каталіцкай духоўнай акадэміі ў Санкт-Пецярбургу. Падчас вучобы ў Акадэміі малады чалавек прымаў актыўны ўдзел у дзейнасці існаваўшага там гуртка беларускіх студэнтаў.

Беларускі гурток студэнтаў рымска-каталіцкай акадэміі ў Санкт-Пецярбургу быў заснаваны ў кастрычніку 1913 г. і дзейнічаў на працягу 5 гадоў, аж да закрыцця Акадэміі савецкімі ўладамі ў 1918 г. У будучым многія з удзельнікаў гуртка сталі вядомымі беларускімі рэлігійнымі, грамадскімі і культурнымі дзеячамі: Вінцэнт Гадлеўскі, Андрэй Цікота, Адам Станкевіч, Віктар Шутовіч, Карл Лупіновіч і інш. Усяго ў гуртку было 11 чалавек (для параўнання: у Акадэміі ў той час вучылася 70 студэнтаў)⁶. Узначальваў яго вядомы дзеяч беларускай куль-

*Імператарская
Мітрапалітальная
Рымска-Каталіцкая
духоўная акадэмія
ў Санкт-Пецярбургу.
Фота 1914 г.*

⁶ Конан У. Ксёндз Адам Станкевіч і каталіцкае адраджэнне ў Беларусі. Мінск, 2003. С. 13.

туры, навуковец прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла.

Галоўнай мэтай гуртка было вывучэнне гісторыі і культуры Беларусі. Дзеля гэтага былі створаны секцыі гісторыі, літаратуры, беларускай песні, сабраная багатая бібліятэка, арганізаваліся сходны, лекцыі, дыскусіі, літаратурныя вечарыны, канцэрты і г. д.

На паседжаннях акадэмічнага гуртка прысутнічалі не толькі навучэнцы акадэміі, але і свецкія асобы (Б. Тарашкевіч, Т. Грыб)⁷, а яго ўдзельнікі выступалі з дакладамі. Так, В. Гадлеўскі выступаў з дакладам на тэму «Аб нацыянальным характары беларусаў», А. Станкевіч — «Аб беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці» і «Аб паэзіі Якуба Коласа». Выступленне А. Неманцэвіча на адным з паседжанняў гуртка было прысвечана уніі⁸. Выбар такой тэмы, трэба меркаваць, сведчыць аб тым, што ўжо падчас вучобы ў Акадэміі Неманцэвіч цікавіўся гісторыяй Берасцейскай царкоўнай уніі і праблемай хрысціянскага адзінства.

Удзельнікі беларускага гуртка ў Імператарскай Мітрапалітальнай Рымска-Каталіцкай духоўнай акадэміі на пачатку 1917 г. Злева направа: Міхал Пятроўскі, Антон Матвейчык, Андрэй Цікота, Антон Неманцэвіч, Карл Лупіновіч, Адам Станкевіч

⁷ Конан У. Ксёндз Адам Станкевіч і каталіцкае адраджэнне ў Беларусі. Мінск, 2003. С. 13.

⁸ Трацяк І. І. Беларускае каталіцкае духавенства ля вытокаў сацыякультурнай ідэнтыфікацыі. Гродна, 2013. С. 200–202.

Да сённяшняга часу захаваўся фрагмент статуту гуртка, у якім вызначаліся асноўныя накірункі яго дзейнасці, а таксама паводзіны і абавязкі яго членаў. Гэты фрагмент дае пэўнае ўяўленне аб тым, на якія прынцыпы арыентаваўся Антон Неманцэвіч падчас сваёй вучобы ў Рыма-Каталіцкай духоўнай Акадэміі. Прывядзем гэты фрагмент:

§ III. Разумнае і сістэматычнае шырэнне беларускіх твораў.

§ IV. Ціхае яднанне прыхільнікаў, не ўступаючы ў гарачыя дыспуты і не дражнячы праціўнікаў, бо з праціўнікаў яны могуць стацца заклятымі непрыяцелямі.

§ V. Сцерагчыся зразіць іх да мовы.

§ VI. Не думаю заводзіць беларускай мовы ў касцёле фармальна, пакуль не зменяцца цяперашнія варункі і пакуль народ не станецца ўсвядомленым.

§ VII. Буду старацца прыгатаваць народ да скарыстання з спадзяваных лепшых варункаў, каб ён сам зажадаў сваёй мовы ў касцёле і школе.

§ VIII. Не буду сеяць нянавісці да іншых народаў, а так жа між беларусамі каталікамі і праваслаўнымі (...).

§ XI. Буду памагаць сваёй працай і сваім дабром развіццю беларускай каталіцкай літаратуры і пісьменства.

§ XII. Буду рабіць усё ў духу хрысціянскім і каталіцкім, вучачы братоў любіць сваё і паважаць чужое; буду працаваць з верай, надзеяй і міласцю ў сэрцы, буду ісці з воклічам на вуснах: «з Богам для народу»⁹.

Удзельнікі акадэмічнага гуртка падтрымлівалі кантакты з суайчыннікамі, якія вучыліся ў той час у Пецярбургскім універсітэце, займаліся выхаваннем у нацыянальным духу

⁹ Туронак Ю. Падрэзаныя крылы // Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n24/art8.htm>. — Дата доступу: 4.02.2018.

беларускіх рыма-каталіцкіх семінарыстаў, якія вучыліся ў сталіцы Расійскай імперыі. Беларускі гурток існаваў на працягу пяці гадоў, да таго моманту, калі ў 1918 г. Акадэмія была зачынена савецкімі ўладамі. У траўні таго ж 1918 г. А. Неманцэвіч скончыў Акадэмію, атрымаўшы ступень ліцэнцыята тэалогіі¹⁰.

¹⁰ Usoszyn J. Życie i działalność o. Antoniego Niemancewicza... С. 8.

Святар. Душпастырская праца

Яшчэ ў перыяд вучобы ў Акадэміі, 27 верасня 1915 г. Антон Неманцэвіч быў пасвечаны ў сан святара арцыбіскупам Янам Цапляком.

Ян Цапляк (1857–1926) — рыма-каталіцкі арцыбіскуп, у красавіку 1919 г., пасля арышту мітрапаліта Эдварда Ропы, прыняў на сябе кіраванне Магілёўскай архідыяцэзіяй у якасці Апостальскага Адміністратара. У 1923 г. быў арыштаваны бальшавікамі, абвінавачаны ў контррэвалюцыйнай дзейнасці, супрацьдзеянні дэкрэтам аб нацыяналізацыі царкоўнай маёмасці і інш., і прысуджаны да расстрэлу. Пад ціскам сусветнай грамадскасці расстрэл быў заменены на 10-гадовы тэрмін зняволення. У 1924 г. арцыбіскуп Цапляк быў вызвалены, вывезены на расійска-латвійскую мяжу і дэпартаваны ў Латвію. Адтуль ён выехаў у Польшчу, потым у Рым. Памёр у 1926 г., пахаваны ў храме Св. Станіслава ў Вільні. У 1952 г. пачаўся яго беатыфікацыйны працэс.

Вядома, што ў той час Неманцэвіч таксама працаваў выкладчыкам рэлігіі.

У перыяд 1917–1918 гг. малады святар з'яўляўся адміністратарам каталіцкага храма Маці Божай Кармеліцкай ў Гатчыне, рэктарам (настаяцелем) капліцы Св. Апостала

Пятра ў пасёлку Сіверскі Петраградскай губерні (цяпер Ленінградская вобласць Расійскай Федэрацыі), дзе кіраваў камісіяй па будаўніцтве мясцовага каталіцкага храма. У 1918–1921 гг. а. Неманцэвіч быў пробашчам парафіі Св. Пятра і Паўла ў Колпені паблізу Петраграда, якая налічвала 2200 вернікаў (цяпер Колпіна — гэта адзін з раёнаў Санкт-Пецярбурга) і пробашчам капліцы ў Макараве (цяпер Чырвоны Бор), якая адносілася да Колпенскай парафіі. У верасні таго ж 1918 г. царкоўныя ўлады прызначылі яго вікарыем каталіцкага храма Св. Станіслава ў Петраградзе (колькасць вернікаў гэтай парафіі ў 1917 г. складала больш за 10 тысяч чалавек)¹¹.

Касцёл Св. Станіслава ў Санкт-Пецярбургу. Сучасны выгляд

¹¹ Usoszyn J. *Życie i działalność o. Antoniego Niemancewicza...* С. 9–10; Маракоў Л. У. *Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі (1917–1964).* С. 307.

Вядома, што ў тыя часы Неманцэвіч прыняў удзел у адным з дыспутаў на тэму рэлігіі. Ён разам з вядомым праваслаўным святаром-абнаўленцам А. Баярскім прадстаўляў пазіцыю вернікаў, а іх апанентамі з'яўляліся савецкія атэісты, сярод якіх быў і тагачасны наркам асветы РСФСР А. Луначарскі. Дыспут скончыўся перамогай А. Неманцэвіча і А. Баярскага. Пасля дыспуту адзін з бальшавікоў спытаў А. Баярскага: «Чаму вы выступалі салідарна з каталіцкім святаром, калі вы між сабой таксама вядзеце барацьбу?». На гэта А. Баярскі адказаў наступнае: «так, у нас ёсць рознагалоссі і спрэчкі, але гэта наша сямейная справа. Калі мы бачым сямейнага ворага, мы разам выступаем для барацьбы з ім»¹².

У касцёлах Петраграда і яго ваколіцаў малады святар выкладаў рэлігію дзецям, а таксама прапагандаваў сярод мясцовага насельніцтва ідэю хрысціянскай еднасці і аб'яднання Каталіцкай і Праваслаўнай цэркваў¹³. Экзарх расійскіх грэка-каталікоў Л. Фёдараў у сваім лісце да галіцкага грэка-каталіцкага мітрапаліта А. Шэптыцкага пісаў, што сярод беларускіх рыма-каталіцкіх святароў ёсць тыя, хто з'яўляецца прыхільнікам уніі і гатовы прыняць усходні абрад. Да шэрагу гэтых святароў ён адносіў і айца Антона Неманцэвіча¹⁴.

¹² Гарошка Л. Антон Неманцэвіч // Божым шляхам. 1956. № 70–75. С. 50; Usoszyn J. Życie i działalność o. Antoniego Niemancewicza... С. 10.

¹³ Маракоў Л. У. Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі. С. 307.

¹⁴ Гаек С., архім., Усошын Я., дыякан. Экзарх Антон Неманцэвіч — верны сведка Евангелья. Колькі слоў пра ягонае духоўнае служэнне // Roczniki Teologiczne. Tom LIII–LIV, zeszyt 7 — 2006–2007. С. 156; Бурман В. Леонид Фёдоров. Жизнь и деятельность. <http://www.krotov.info/history/20/tarabuk/burman04.html>. Дата доступу: 18.12.2017.

Эдвард фон дэр Роп (1851–1939) —
рыма-каталіцкі арцыбіскуп.
У 1904–1907 гг. узначальваў Віленскую дыяцэзію.
Заснавальнік Канстытуцыйна-каталіцкай
партыі Літвы і Беларусі (1906 г.).
Арцыбіскуп-мітрапаліт Магілёўскі
ў 1917–1931 гг. За пратэсты супраць
нацыяналізацыі маёмасці Рыма-Каталіцкай
царквы бальшавікамі ў 1919 г. быў арыштаваны,
потым высланы ў Польшчу, дзе працягваў сваё
царкоўнае служэнне.

Руплівае служэнне а. Неманцэвіча выклікала негатыўную рэакцыю з боку савецкай улады. 25 мая 1919 г. ён упершыню быў арыштаваны за ўдзел у каталіцкай дэманстрацыі супраць арышту мітрапаліта Э. Ропы і шэсць месяцаў правёў у турме.

Арцыбіскуп Ян Цепляк

У другі раз Неманцэвіча арыштавалі ў 1921 г. за ўдзел у акцыі пратэсту рыма-каталікоў супраць арышту ўладамі арцыбіскупа Я. Цапляка. Айцец Антон некалькі месяцаў утрымліваўся ў турме «Крэсты» у Петраградзе, пасля чаго быў перавезены ў Маскву і там вызвалены¹⁵.

Пасля вызвалення Неманцэвіч быў прызначаны вікарыем парафіі св. Пятра і Паўла

¹⁵ Гарошка Л. Антон Неманцэвіч // Божым шляхам. — 1956. — № 70–75. — С. 50.

ў Маскве¹⁶. Па некаторых дадзеных, ён таксама займаўся душпастырскай дзейнасцю сярод каталікоў у Разані.

Відавочна, што харызматычны каталіцкі святар не за-
давальняў улады, там на волі ён доўга не пражыў. Летам
1923 г.¹⁷ (па іншым дадзеным у 1924 г.)¹⁸ улады арыштавалі
айца Антона Неманцэвіча за выкладанне моладзі асноваў
рэлігіі. Святар атрымаў 3 гады турмы, вядома, што ў 1924 г.
ён знаходзіўся ў Іванаўскім лагеры пад Масквой. У турэм-
ным зняволенні ён пражыў да пачатку 1925 г., калі ў выні-
ку абмену палітвязнямі 1 лютага 1925 г. быў перададзены
польскаму боку.

Мітрапаліт Эдвард Ропп накіраваў яго на вучобу
ў Рым, дзе ў Папскім Ёсходнім Інстытуце (Русікуме) айцец
Антоній вывучаў багаслоўе¹⁹. 2 ліпеня 1927 г. ён паспяхо-
ва абараніў доктарскую дысертацыю на тэму «*Большавізм
і выхаванне. Сучаснае большавіцкае заканадаўства ў Расіі,
якое датычыць рэлігійнага і маральнага выхавання мо-
ладзі ў святле Божага Закона, натуральнага і аб'яўлена-
га*» і атрымаў ступень доктара ўсходніх навук. Навуковым
кіраўніком дактарату Неманцэвіча з'яўляўся вядомы езуіт
Мішэль Д'Эрбіны²⁰, у будучым кіраўнік камісіі «Pro Russia».
На жаль, гэтая праца Неманцэвіча да сённяшняга часу
застаецца практычна невядомай, у тым ліку і прафесій-

¹⁶ Маракоў Л. У. Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя
і свецкія асобы Беларусі. С. 307.

¹⁷ Там жа.

¹⁸ Usoszyn J. ... S. 11.

¹⁹ Гаек С., архім., Усошын Я., дыякан. Экзарх Антон Неманцэвіч — вер-
ны сьведка Евангелья. Колькі слоў пра ягонае духоўнае служэн-
не. С. 156; Чаплицкий Б., Осипова И. Книга памяти: Мартиролог
Католической церкви в СССР. М., 2000. С. 124.

²⁰ Гарошка Л. Антон Неманцэвіч. С. 50. Usoszyn J. ... S. 9.

ным даследчыкам. Магчыма, Д'Эрбіны паўплываў на далейшае жаданне святара стаць езуітам.

Пасля заканчэння вучобы айцец Антоній некаторы час працаваў асістэнтам прэфекта бібліятэкі Папскага Ёсход-

Русікум

няга Інстытута. Пасля гэтага ён пераехаў у Польшчу, дзе ў перыяд з 1928 па 1929 гады выкладаў гісторыю царквы і так званых ёсходніх царкоўных навукі ў Місіянёрскім Інстытуце ў Любліне, параўнальнае багаслоўе на тэалагічным факультэце Каталіцкага універсітэта Любліна (КУЛ). Крамя таго, ён працаваў яшчэ і школьным прэфектам²¹. Верагодна, ён таксама быў душпастырам у неауніяцкай парафіі каля Замосця²². Аднак выкладчыцкая дзейнасць А. Неманцэвіча ў Любліне цягнулася адносна нядоўга. На гарызонце яго жыцця ўжо паўставаў новы, зусім іншы, значна больш складаны, але і самы дзейсны этап, які скончыўся мучаніцкай смерцю святара.

²¹ Маракоў Л.У. ... С. 308.

²² Usoszyn J. ... S. 12.

Альбярцін

А. Неманцэвіч жадаў прысвяціць сябе служэнню сярод беларускага народа па распаўсюджванню уніі. Аб Усходняй місіі айцоў-езуітаў, што дзейнічала на тэрыторыі Заходняй Беларусі, ён мог даведацца падчас сваёй вучобы ў Рыме (езуіты тады кіравалі Папскім Усходнім інстытутам). У пачатку верасня 1929 г. ён прыязджае ў Альбярцін і уступае ў навіцыят (13 верасня 1929 г.)²³.

Альбярцін (цяпер адзін з раёнаў г. Слонім) узнік у першай палове XIX стагоддзя як сядзіба маршалка шляхты Слонімскага павета В. Пуслоўскага (1762–1833). У міжваенны час гэта было мястэчка ў 4 км ад Слоніма, мясцовае праваслаўнае насельніцтва якога захавала прыхільнасць да некаторых традыцый уніі. Езуіты з'явіліся ў Альбярціне ў 1923 г. Восенню 1924 года там быў адчынены манастыр усходняга абраду. Граф Пуслоўскі ахвяраваў ім зямлю і будынак былой фабрыкі. У ліпені 1925 г. Альбярцінская місія езуітаў першай у Заходняй Беларусі атрымаў статус парафіі візантыйска-славянскага абрада. У 1926 г. пры манастыры быў заснаваны навіцыят, пасля заканчэння якога можна было працягваць навучанне ў Кракаве, Любліне

²³ Гарошка Л. Антон Неманцэвіч. С. 50.

і нават у Рыме. Адзін з арганізатараў навіцьяту, француз Філіп дэ Режи ў 1933 г. быў выкліканы ў Рым, дзе стаў духаўніком, а ў 1934 г. — рэктарам Папскага Ўсходняга Інстытута (Русікума). Альбярцін з’яўляўся адной з самых моцных і шматлікіх парафій усходняга абраду на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў міжваенны час. Да яе належылі вернікі з усяго Слонімскага павету. Калі ў 1927 г. парафія налічвала каля 200 веруючых, то ў 1939 г. — ужо каля 740. Альбярцін неаднаразова наведвалі тагачасныя іерархі Каталіцкай царквы — біскупы З. Лазінскі, К. Букраба, Р. Ялбжыкоўскі, Папскі нунцый у Варшаве арцыбіскуп Ф. Мармаджы, Апостальскі візітатар візантыйска-славянскага абраду біскуп Мікалай Чарнецкі²⁴.

У навіцьяце Альбярціна айцец Антон Неманцэвіч правёў два гады (да 1932 г.), спасцігаючы манаскае жыццё і езуіцкую духоўнасць²⁵, пасля чаго стаў манахам Ордэну езуітаў. Па заканчэнні навіцьяту у тым жа 1932 г. ён быў прызначаны пробашчам парафії ў Альбярціне²⁶.

Вядома таксама, што Антон Неманцэвіч у сваёй душпастырскай дзейнасці карыстаўся беларускай мовай — мовай большасці яго паствы, прамаўляў па-беларуску казанні. Польшкія ўлады адзначалі, што «отцы Альбертинцы, проводя работу среди белорусов, не препятствуют распространению среди них идей белорусского национализма...и даже независимого государства...»²⁷. Разам з тым, Антон Неманцэвіч цураўся палітыкі — невядома нівод-

²⁴ Свирид А. Н. Униатская церковь в Западной Беларуси (1921–1939 гг.). Брест, 2012. С. 127–128.

²⁵ Гаек С., архім., Усошын Я., дыякан. ... С. 156.

²⁶ Usoszyn J. ... S. 13.

²⁷ Свирид А. Н. Униатская церковь в Западной Беларуси. С. 87–88.

нага яго выказвання, якое можна было б расцэньваць як палітычнае. У адрозненні ад шэрагу іншых святароў, што неслі сваё служэнне ў Заходняй Беларусі і прымалі ўдзел у грамадска-палітычнай дзейнасці, ён не ўваходзіў у склад партый і рухаў. Ён адзначаў, што «цяперашняя Унія ня мае на мэце нейкіх палітычных выгад, а толькі рэлігійныя — аб'яднаньне хрысціянаў»²⁸.

Езуіты ўсходняга абраду ў Альбярціне. Канец 1920-х гадоў.

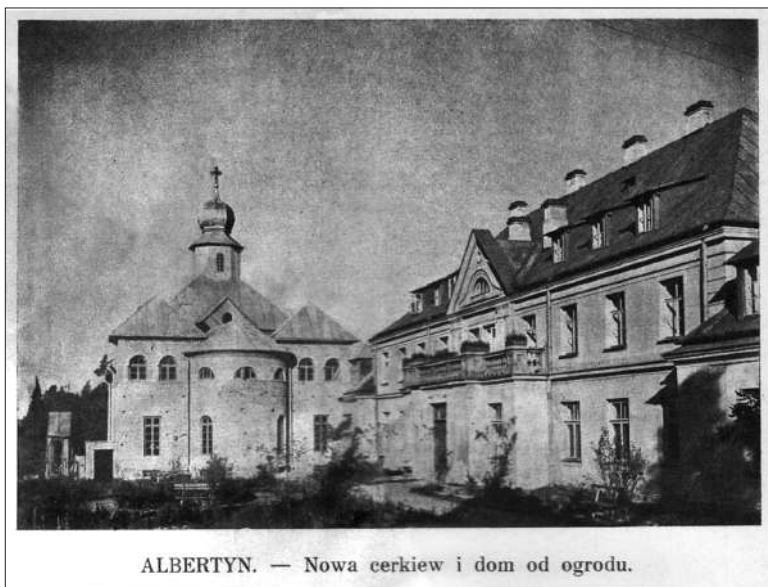
Айцы-езуіты ў Альбярціне. Пачатак 1930-х гадоў.

²⁸ Гаек С., архім., Усошын Я., дыякан. С. 158-159.

Альбарцін

Грэка-католікі ў Альбарціне.
У трэцім радзе другі справа Антон Неманцэвіч, 1935 год.

ALBERTYN. — Nowa cerkiew i dom od ogrodu.

ALBERTYN. — Nowa cerkiew wschodnia i klasztor od frontu.

Царква ўсходняга абраду ў Альбярціне. Унутраны інтэр'ер. 1930-я гг.

У жніўні 1933 г. айцец Антон Неманцэвіч быў прызначаны настаяцелем парафіі Перамянення Гасподняга ў вёсцы Сынкавічы, што прыкладна за 12 км ад Слоніма (цяпер Зэльвінскі раён Гродзенскай вобласці),

Неманцэвіч актыўна займаўся душпастырскай працай. Вядомы наступны факт: за адзін толькі калядны тыдзень 1933 г. айцец Антон наведваў каля 600 сем'яў, што адносіліся да гэтай парафіі. Асабліваю ўвагу ён надаваў будучыні любой царквы — дзецям і моладзі²⁹. Аднак

у Сынковічах ён пражыў нядоўга — праз год яго перавялі на пасаду прафесара Папскай Усходняй семінарыі ў Дубна (цяпер Роўненская вобласць Украіны), дзе ён выкладаў тэалогію і кананічнае права³⁰. Адначасова з выкладчыцкай дзейнасцю ён з'яўляўся настаяцелем дома езуітаў у Дубне і займаўся душпастырскай працай у парафіях усходняга абраду на Валыні, праводзіў духоўныя практыкаванні (рэкалекцыі)³¹. Аднак ён не спыняў кантактаў з вернікамі і духавенствам у Заходняй Беларусі. Падчас свайго летняга адпачынку Неманцэвіч наведваў прыходы візантыйска-славянскага абраду ў Заходняй Беларусі, дзе па-ра-

ALBERTYN. — Ołtarz w cerkwi z obrazem zaoltarzowym.

²⁹ Usoszyn J. ... S. 13.

³⁰ Маракоў Л. У. С. 308.

³¹ Там жа; Usoszyn J. ... S. 14.

ALBERTYN. — Obraz Matki B.
w sali nowiejackiej.

нейшаму прамаўляў казанні на беларускай мове³².

У 1930-я гг. у Пінску праводзіліся ўніяцкія канферэнцыі духавенства, мэтай якіх з'яўлялася больш глыбокае пазнанне хрысціянскага Усходу, яго гісторыі і культуры, а таксама абмеркаванне праблем і цяжкасцяў развіцця нэаўніі. Айцец Антоній як сакратар прымаў удзел у гэтых канферэнцыях у 1933, 1935 і 1937 гг., выступаў там з дакладамі³³. У прыватнасці, ён абвясціў абвінавачванні ў тым, што нэаўнія з'яўляецца

сродкам для русіфікацыі мясцовага насельніцтва. Неманцэвіч падкрэсліваў, што Каталіцкая царква з'яўляецца маці для ўсіх народаў і не можа служыць аднаму народу за кошт іншага. У сваіх выступленнях ён аналізаваў становішча неаўніі на тэрыторыі II Рэчы Паспалітай, існаваўшыя праблемы, уплыў рымска-каталіцкага духавенства на далейшае развіццё ўніяцкай царквы і магчымую дапамогу з яго боку³⁴.

Дзейнасць Айца Неманцэвіча, як, дарэчы, і іншых уніяцкіх святароў у Заходняй Беларусі, праходзіла ў складаных умовах, сутыкалася з неразуменнем і прадурзятасцю не толькі з боку праваслаўных, але таксама і рыма-каталі-

³² Гарошка Л. Антон Неманцэвіч. С. 51.

³³ Usoszyn J. ... S. 38.

³⁴ Там жа. S. 39.

коў. Так, у 1933 г. у Слоніме рыма-каталіцкая моладзь не хацела пусіаць а. Неманцэвіча ў мясцовы касцёл для правядзення набажэнства па ўсходнім абрадзе³⁵. Неадназначна ставіліся да дзейнасці ўніяцкіх святароў польскія ўлады, як на мясцовым, так і на дзяржаўным узроўні³⁶.

Каля 1940 г. айцец А. Неманцэвіч з Дубна зноў вярнуўся ў Альбарцін³⁷, дзе і сустрэў пачатак Другой Сусветнай вайны.

Альбарцін. Побач з касцёлам крыж памяці айцоў-езуітаў.

³⁵ Загідулін А. М. Беларускае пытанне ў польскай нацыянальнай і канфесійнай палітыцы ў Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.). Гродна, 2010. С. 124.

³⁶ Падрабязней гл.: Свирид А. Н. Униатская церковь в Западной Беларуси. С. 90–102.

³⁷ Usoszyn J. ... S. 15.

«Да Злучэння»

У 1932 г. Антон Неманцэвіч стаў рэдактарам часопіса «Да Злучэння», які быў заснаваны і выдаваўся айцамі-іезуітамі з Альбярціна.

Часопіс «Да Злучэння» з'яўляўся адзіным беларускамоўным ўніяцкім перыядычным выданнем ў Заходняй Беларусі. Іншыя ўніяцкія часопісы выдаваліся на расійскай (віленскі часопіс «К соединению») і польскай («Oriens») мовах. Вакол часопіса «Да Злучэння» гуртаваліся беларускія уніяцкія святары, а таксама прыхільнікі ўніі з ліку беларускіх рымска-каталікоў, свецкія асобы. Яго аудыторыяй з'яўляліся не толькі вернікі-ўніяты, але ўвесь беларускі народ³⁸. Выдаваўся часопіс штомесячна.

Першы нумар часопіса «Да злучэння» пабачыў свет у студзені 1932 г., а за ўвесь час яго існавання выйшла 60 нумароў³⁹. У ім рэгулярна публікаваліся вядомыя святары Б. Пачобка, Я. Германовіч, Я. Урбан і інш. Сам айцец Антон Неманцэвіч быў аўтарам шматлікіх артыкулаў, якія

³⁸ Усошын Я. Ідэйныя пастулаты неаўнійнага руху паводле праграма-нага рэдакцыйнага артыкула ў часопісе «Да Злучэння» (№ 1 за 1932 г.). Рэжым доступу: <http://churchby.info/bel/466>. Дата доступу: 25.01.2017.

³⁹ Бабкін Г. Да Злучэння // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 184.

выходзілі як пад яго уласным прозвішчам, так і пад псеўда-німам «Злучэнец». Адзначым, што крамя таго Антон Неманцэвіч пісаў артыкулы і для іншых выданняў, напрыклад, для «Беларускага каляндара», што выходзіў у той час у Вільні⁴⁰.

Галоўнай мэтай часопіса «Да злучэньня» з’яўлялася папулярызацыя ў беларускім грамадстве ідэі царкоўнай еднасці і садзейнічанне рэалізацыі гэтай ідэі. Ужо ў праграмным артыкуле «Ад рэдакцыі», змешчаным у першым нумары, аўтарам якога, магчыма, был сам Антон Неманцэвіч, еднасць хрысціянаў называлася «найвялікшым і найглыбейшым пажаданнем» Ісуса Хрыста. Рэдакцыя тлумачыла выданне часопіса так: «Вось, браты Беларусы, дзеля таго, каб служыць гэтай сьвятой справе, справе нашай рэлігійнай еднасці і каб бараніць яе ад напасцяў нашых няпрыхільнікаў, мы і закладаем наш часопіс «Да Злучэньня», да заклікаем усіх людзей добрай волі да Сьвятога Апостальства ў гэтым жа кірунку»⁴¹.

Адсутнасць у беларускім грамадстве рэлігійнага адзінства разглядалася ў якасці прычыны яго раз’яднанасці і перашкоды на шляху да яго кансалідацыі. Крытыкавалася

⁴⁰ Гарошка Л. Антон Неманцэвіч. С. 51.

⁴¹ Ад рэдакцыі // Да Злучэньня. Студзень 1932. № 1. С. 5.

існаваўшае ў той час перакананне, што каталіцызм — гэта «польская» вера, а праваслаўе — «руская» вера. На думку рэдакцыі часопіса «Да злучэння», «Хай жа Беларус ведае, што няма ані польскай, ані рускай веры. Хай не мяшае народнасці з рэлігіяй. Ці Беларус праваслаўны, ці каталік, ён заўсёды Беларус»⁴². Разам з тым, галоўнай лічылася рэлігійная еднасць, а еднасці нацыянальнай надавалася другаснае значэнне, як вынік здзяйснення словаў Хрыста «Шукайце насамперш Каралеўства Божага, а ўсё астатняе дадасца вам» (Мф. 6:33).

Адзінства хрысціянскай бачылася ў межах Каталіцкай царквы, якая называлася адзінай Хрыстовай царквой, іншымі словамі, у форме уніі. Адпаведна, ліквідацыя расійскімі ўладамі Ўніяцкай царквы ў 1839 г. ацэньвалася негатыўна. На думку рэдакцыі, гэтая падзея паслужыла перадумоваю рэлігійнага расколу беларускага грамадства, прывяла да адыходу вялікай часткі беларусаў «ад народа, як цэласці, ад свае бацькаўшчыны»⁴³.

У часопісе друкаваліся ўрыўкі з чарговых нядзельных чытанняў Евангелля згодна календару Ўсходняй царквы, катэхетычныя апавяданні, артыкулы, прысвечаныя хрысціянскаму веравучэнню і гісторыі царквы. На яго старонках асвятляўся і працэс развіцця неаўніі, абмяркоўваліся шляхі і метады яе далейшага распаўсюджвання. Часопіс палемізаваў з праціўнікамі ўніі як з боку каталікоў, так і праваслаўных, абвяргаў памылковыя трактоўкі каталіцкіх дактрын і тлумачыў іх сапраўдны сэнс. Так, у першым нумары «Да Злучэння» Неманцэвіч у сваім артыкуле тлумачыў, у чым у сапраўднасці заключаецца вучэнне аб Папе

⁴² Там жа. С. 3.

⁴³ Ад рэдакцыі // Да Злучэння. Студзень 1932. № 1. С. 4.

Рымскім як заступніку Хрыста на зямлі⁴⁴. Існавала ў часопісе і асобная дзіцячая рубрыка пад назвай «Куток для дзяцей». Напрыканцы часопіса змяшчаўся царкоўны каляндар на месяц са святамі Ўсходняй царквы (па юліянскаму календару) і Заходняй (па грыгарыянскаму календару).

Значэнне часопіса «Да Злучэньня» ў адраджэнні і развіцці ўніі на тэрыторыі Заходняй Беларусі можна параўнаць са значэннем газеты «Наша ніва» ў развіцці беларускай нацыянальнай самасвядомасці і культуры ў пачатку ХХ ст.

Часопіс «Да Злучэньня» спыніў сваё існаванне ў 1937 г. па прычыне адмоўнага стаўлення польскіх уладаў да яго як да беларускамоўнага выдання⁴⁵. Аднак у 1938 г.⁴⁶ (па другім дадзеным, у пачатку 1939 г.)⁴⁷ ужо ў Варшаве А. Неманцэвіч арганізаваў выданне новага часопіса пад назвай «Злучэньне» лацінскім шрыфтам. Цікава, што ў гэтым яму дапамагалі студэнты-беларусы, сярод якіх амаль усе былі праваслаўнымі⁴⁸. Выхад чарговых нумароў спыніў пачатак Другой сусветнай вайны.

Адзначым, што да сённяшняга часу нумары часопіса «Да Злучэньня» (за выключэннем першага нумара) і «Злучэнне» не адлічбаваныя і маладасупныя як для даследчыка, так і для зацікаўленага чытача, аб чым застаецца толькі шкадаваць.

⁴⁴ Там жа. С. 11–14.

⁴⁵ Гарошка Л. ... С. 51.

⁴⁶ Маракоў Л. У. ... С. 308.

⁴⁷ Гарошка Л. ... С. 51.

⁴⁸ Там жа.

Апостальскі Экзарх для Беларусі

Пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР парафіі візантыйска-славянскага абраду аказаліся ў цяжкім стане. Частка з іх была ліквідавана, а тая, што захаваліся, знаходзілася пад пастаяннай пагрозай ліквідацыі з-за немагчымасці выплаты вялікіх падаткаў, якімі іх абклала савецкая ўлада⁴⁹. Мы не маем звестак аб колькасці ўніяцкіх парафій і вернікаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў перыяд 1939–1941 гг. Згодна даследаванню В. Пануцэвіча, напярэдадні Другой Сусветнай у Віленскай мітраполіі было 4 парафіі, 7 святароў і каля 3.500 вернікаў; у Пінскай епархіі — 12 святароў і каля 7.000 вернікаў; на Падляшшы — 10 святароў, 2 дыяканы і каля 5.000 вернікаў; у Альбярціне — каля 50 місіянераў (айцоў і братоў) езуітаў і каля 1.000 чалавек парафіянаў⁵⁰. З іншага боку, трэба ўлічваць, што дакладнай статыстыкі колькасці ўніяцкіх парафій і вернікаў ў Заходняй Беларусі ў міжваенны час не існуе. А. Н. Свірыд лічыць адпаведныя дадзеныя адносна Альбярціна завышанымі

⁴⁹ Гарошка Л. Антон Неманцэвіч. С. 51.

⁵⁰ Волаціч М. (Вацлаў Пануцэвіч). Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква // Запісы БІНІМ. 2004. Т. 27. Рэжым доступу: <http://www.belapc.org/litaratura/mikola-volacic-vaclau-panucevic---belaruskaa-autakefalnaa-pravaslaunaa-carkva>. Дата доступу: 11.02.2018.

і адзначае, што ў 1938 г. там было толькі 3 святара-езуіта, 5 братоў і 5 клірыкаў навіцьяту⁵¹.

Улічваючы ліквідацыю часткі парафій савецкай улады, савецкую антырэлігійную прапаганду і пераслед вернікаў, безумоўна, уніяцкая царква на заходнебеларускіх землях была значна аслаблена. Вядома, што манастыр езуітаў у Альбярціне спыніў сваю дзейнасць пасля ўсталявання савецкай улады⁵², а будынак уніяцкага храма быў пераўтвораны ў кінатэатр⁵³.

9 кастрычніка 1939 года галіцкі грэка-каталіцкі мітрапаліт Андрэй Шаптыцкі з мэтай умацавання ўніяцкай царквы і яе далейшай місіі стварыў чатыры ўсходне-каталіцкія Экзархаты, у тым ліку і Экзархат для Беларусі. Ён павінен быў уключаць не толькі беларускія землі, але ж і тэрыторыі Літвы, Латвіі і Эстоніі, разам з тым яго межы не былі дакладна вызначаны⁵⁴.

Стварэнне асобнай царкоўнай структуры — Экзархату для Беларусі мела важнае значэнне для далейшага развіцця ўніяцкай царквы на беларускіх землях. Тым самым упарадкоўваўся статус уніяцкіх парафій і адкрывалася перспектыва таго, што ў далейшым яны будуць выведзены з юрысдыкцыі рыма-каталіцкіх біскупам і атрымаюць свайго біскупа (тытул экзарха звычайна адпавядаў біскупскаму сану). З'яўленне асобнага экзархату азначала

⁵¹ Свирид А. Н. Униатская церковь в Западной Беларуси. С. 115.

⁵² Довідка про діяльність католиків у західних областях України і Білорусі та в Естонії, 1 листопада 1940 року // Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). К., 2005. С. 208.

⁵³ Usoszyn J. ... S. 15.

⁵⁴ Там жа. С. 49–50.

таксама з'яўленне цэнтру, які мог бы займацца каардынацыяй душпастырскай дзейнасці сярод грэка-католікаў.

Мітрапаліт Шаптыцкі, прымаючы рашэнне аб стварэнні экзархатаў, дзейнічаў на падставе паўнамоцтваў былых кіеўскіх уніяцкіх мітрапалітаў, якія ён атрымаў ад Папы Пія Х яшчэ ў 1908 г. і згодна якім яго адміністрацыйная ўлада распаўсюджвалася на беларускія землі.

Часовым кіраўніком Экзархату для Беларусі быў прызначаны біскуп Мікалай Чарнецкі, які з 9 кастрычніка 1939 па 17 верасня 1940 года выконваў абавязкі Апостальскага Экзарха для беларускіх грэка-католікаў. У 1940 г. замест М. Чарнецкага Апостальскім Экзархам стаў айцец Антон Неманцэвіч⁵⁵. Прызначэнне Неманцэвіча зацвердзіў Папа XII 22 лістапада 1941 г.⁵⁶ У сваім пасланні да Шаптыцкага Папа назваў Неманцэвіча «апостальскім экзархам (апостальскім адміністратарам) верных усходняга абраду на Беларусі ad nutum Sanctae Sedis»⁵⁷. Згодна з рашэннем Святога Пасаду Шэптыцкі быў прызначаны Дэлегатам Апостальскай Сталіцы, якому экзархі павінны былі даваць справаздачу па найважнейшых справах сваёй дзейнасці і атрымліваць ад яго інструкцыі⁵⁸.

⁵⁵ Лист УГК Экзархів до секретаря Східної конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу // Митрополит Андрей Шептицький. Церква і церковна єдність: документи і матеріали, 1899–1944. Т. I. Львів: Свічадо, 1995. С. 357.

⁵⁶ Папа Пій XII 22 листопада 1941 року потвердив встановлення чотирьох екзархатів // Богословія. Т. 44. Рим, 1980. С. 172.

⁵⁷ Usoszyn J. ... S. 52–53.

⁵⁸ Хома І. Собори екзархів у Львові 1940–1941 // Богословія. Т. 44. Рим, 1980. С. 140; Usoszyn J. ... S. 54.

Мітраналіт Галіцкі
Андрэй Шаптыцкі

Атрыманне падобнай царкоўнай пасады ў тагачасных умовах стварала для яе ўладальніка вялікую небяспеку быць як мінімум зняволеным савецкай уладай. Як пісаў святар Л. Гарошка, «новае становішча а. Антона было спалучана не толькі з вялікімі цяжкасцямі, але вымагала таксама заўсёднай гатоўнасці да найбольшых ахвяраў»⁵⁹. Напэўна разумеючы, што ў выніку яго арышту Экзархат будзе абезгалоўлены, а таксама

з мэтай больш эфектыўнага кіраўніцтва захаваўшыміся ўніяцкімі абшчынамі, А. Неманцэвіч адразу прызначыў дзвух намеснікаў: святароў Л. Гарошку і В. Аношку⁶⁰.

Існаванне Экзархата трымалася ў строгай сакрэтнасці і, магчыма, што савецкія ўлады не ведалі пра гэта. У апублікаваных да цяперашняга часу раней сакрэтных дакументах НКУС за перыяд 1939-1940 гг., якія змяшчаюць агляд рэлігійнай сітуацыі ў Заходняй Беларусі, звестак аб стварэнні Экзархату для Беларусі няма, згадваецца толькі пра тое, што А. Шаптыцкі і А. Неманцэвіч праводзяць «*организационную работу*» сярод уніятаў. Варта адзначыць, што самога А. Неманцэвіча НКУС ацэньваў даволі высока, як чалавека «*смелого, обходительного и ловкого*»,

⁵⁹ Гарошка Л. ... С. 51.

⁶⁰ Там жа.

які «много работает – проповедует, обслуживает несколько приходов»⁶¹.

Спробу легалізацыі дзейнасці Беларускага Экзархату Неманцэвіч зрабіў ва ўмовах нямецкага акупацыйнага рэжыму на тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. 5 студзеня 1942 г. ён звярнуўся з адпаведнай ініцыятывай у нямецкі Генеральны камісарыят у Мінску. Немцы далі сваю згоду толькі 16 сакавіка 1942 г.⁶², што, верагодна, сведчыць аб насцярожаным стаўленні з іх боку да беларускіх уніятаў.

На Вялікдзень 5 красавіка 1942 г. Неманцэвіч як Экзарх звярнуўся з пастырскім пасланнем да ўсяго беларускага народа. Тым самым, факт існавання Экзархату стаў вядомы грамадскасці. 2 траўня 1942 г. была створана Рада Экзархату⁶³, у склад якой увайшлі Л. Гарошка, В. Аношка і І. Гермацюк⁶⁴.

Сядзібаю Экзархату стаў Альбярцін, дзе служыў айцец Неманцэвіч. Афіцыйнай мовай Экзархату і мовай казанняў з'яўлялася беларуская мова. Дзейнасць Экзархату адразу сутыкнулася з шэрагам праблем. Па-першае, трэба было вырашыць пытанне царкоўнай юрысдыкцыі ўніяцкіх парафій. Справа ў тым, што ў міжваеннай польскай дзяржаве гэтыя парафії былі падначалены біскупам лацінскага абраду. Такі стан рэчаў вызначаў канкардат, заключаны паміж урадам Польшчы і Святым Пасадам у 1925 г.

⁶¹ Довідка про діяльність католиків у західних областях України і Білорусі та в Естонії, 1 листопада 1940 року // Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). К., 2005. С. 209.

⁶² Usoszyn J. ... S. 65.

⁶³ Гарошка Л. ... С. 52.

⁶⁴ Хома І. Собори екзархів у Львові 1940–1941. С. 143.

Але ў 1939 г. Польшча як дзяржава перастала існаваць, а стварэнне Экзархату прызнаў Ватыкан. А. Неманцэвіч у новых умовах меў намер пераняць уніяцкія парафіі з-пад улады лацінскіх біскупаў. Віленскі архцыбіскуп Р. Ялбжыкоўскі, які быў вядомы сваім непрыхільным стаўленнем да беларушчыны, тым не менш, пагадзіўся перадаць усе ўніяцкія парафіі на тэрыторыі яго дыяцэзіі ў юрысдыкцыю Беларускага Экзархату. Аналагічна паступіў і Пінскі біскуп Казімір Букраба. Складаней была сітуацыя з парафіямі, што знаходзіліся на тэрыторыі Падляшскай дыяцэзіі. Яе ардынарый Генрык Пшаздзецкі памёр ў 1939 г., новага біскупа Ватыкан не прызначыў, таму вырашэнне гэтага пытання было адкладзена.

Па-другое, перад Экзархатам стаяла кадравая праблема: адчуваўся недахоп святароў. Неманцэвіч сам выконваў адміністрацыйную працу. Яму таксама даводзілася часта і шмат ездзіць, што ва ўмовах акупацыі рабіць было цяжка, паколькі немцы абмяжоўвалі перамяшчэнне неваенных асоб. Падчас паездак Неманцэвіч наведваў беларускіх грамадскіх дзеячаў, таксама ён падтрымліваў актыўныя кантакты з беларускімі арганізацыямі ў Слоніме. Як адзначае Л. Гарошка, А. Неманцэвіч знаходзіў шчырую прыхільнасць не толькі з боку каталікоў, але і праваслаўных⁶⁵.

Па-трэцяе, перад Беларускім Экзархатам стаялі арганізацыйныя пытанні. Л. Гарошка адносіць да іх пытанне стварэння духоўнай кансісторыі, выдання рэлігійнай перыёдыкі, богаслужбовых кніг і інш. Аднак большасць з іх было вырашана адкласці да лепшых часоў.

⁶⁵ Гарошка Л. ... С. 52.

У 1940–1941 гг. з мэтай вырашэння кананічных і практычных пытанняў, звязаных з дзейнасцю створаных экзархатаў, у Львове адбылося тры саборы Экзархаў, у працы двух з якіх прымаў удзел і А. Неманцэвіч⁶⁶. У чэрвені 1942 г. Шаптыцкі звярнуўся да Святога Пасаду з просьбай надаць беларускаму экзарху годнасць архімандрыта⁶⁷.

Неабходна акцэнтаваць увагу на самаадданай душпастырскай працы айца А. Неманцэвіча у той час. На пачатку вайны ён дапамагаў праваслаўнаму святару ў вёсцы Чапялёва бліз Альбярціна адпраўляць абрад пахавання ў тых месцах, куды той не мог даехаць. Таксама А. Неманцэвіч наведваў лагер савецкіх ваеннапалонных, які знаходзіўся ў ваколіцах Слоніма, прычым нават падчас эпідэміі тыфу, што было смяротна небяспечна. Так, святар Ян Гермацюк, які таксама наведваў лагер савецкіх ваеннапалонных, заразіўся і памёр ад тыфу вясной 1942 г.⁶⁸.

У пачатку 1942 г. а. Неманцэвіч заснаваў Апостальства малітвы за Беларусь для святароў. Святары, якія ўключыліся ў гэтую ініцыятыву, павінны былі кожны месяц адпраўляць адно набажэнства за беларускі народ. Пазней магчымасць далучыцца да Апостальства была прадастаўлена парафіянам, якія павінны былі штомесяц прымаць Св. Тайны ў інтэнцыі беларускага народа. Экзарх таксама выношваў план арганізацыі місіі сясцёр скрытак⁶⁹

⁶⁶ Там жа.

⁶⁷ Usoszyn J. ... S. 16.

⁶⁸ Гаек С., архім., Усошын Я., дыякан. Экзарх Антон Неманцэвіч – верны сьведка Евангелья. С. 157.

⁶⁹ Такой манаскай супольнасці ў Каталіцкай царкве не існуе. Я. Усошын выказаў меркаванне, што магчыма маюцца на ўвазе сёстры Зграмаджэння Місіянерак Найдастойнейшага Сэрца Госпада Ісуса. Гл.: Usoszyn J. ... S. 56.

у Беларусі, якія займаліся б дзецямі-сіротамі, прасіў мана-
шак кожны дзень маліцца за Беларускі Экзархат⁷⁰.

Утварэнне уніяцкага Экзархату для Беларусі і актыў-
ная дзейнасць А. Неманцэвіча выклікалі незадаволенасць
з боку прываслаўных іерархаў, што пражывалі ў перы-
яд нямецкай акупацыі ў Заходняй Беларусі (мітрапаліт
Панцеляймон Ражноўскі, архімандрыт Філіп Марозаў),
а таксама расійскіх арганізацый «Трудовой Союз» і «Брат-
ство русской правды», нелегальны цэнтр якіх знаходзіўся
ў Слоніме. Паводле сведчання Л. Гарошкі, яны займаліся
інтрыгамі і даносамі ў дачыненні да Неманцэвіча, разгля-
даючы экзархат як вялікую перашкоду для сваёй дзейнасці.
Варожа ставіліся да дзейнасці экзарха і некаторыя польскія
дзеячы⁷¹. Ёсць таксама звесткі аб канфліктах А. Неманцэвіча
з прываслаўным іерархам Апанасам Мартасам, які знахо-
дзіўся ў той час у манастыры ў Жыровічах⁷².

Незадаволены былі дзейнасцю Неманцэвіча і на-
цысцкія акупацыйныя ўлады. Яго дзейнасць апынула-
ся ў фокусе ўвагі гестапа. Паводле сведчання Л. Гарошкі,
Экзарха неаднаразова папярэдзвалі аб тым, каб ён быў
асцярожны, бо яго актыўнасць не падабаецца немцам.
Але Неманцэвіч імкнуўся яшчэ больш пашырыць дзей-
насць па распаўсюджванню ўніі на тэрыторыі Беларусі,
дзеля чаго меў намер ехаць у Львоў для сустрэчы з мітра-
палітам А. Шаптыцкім і абмеркавання з ім сваіх далейшых
крокаў. Акупацыйныя ўлады не дазволілі яму ехаць на
цягніку, як ён сам таго хацеў, падаўшы яму машыну з кі-
роўцам. Магчыма, нацысты хацелі такім спосабам лепш

⁷⁰ Гарошка Л. ... С. 53.

⁷¹ Там жа. С. 52–53.

⁷² Usoszyn J. ... S. 23.

Антон Неманцэвіч. Святар і пакутнік

кантраляваць усе кантакты і перамяшчэнні экзарха. Паездка ў Львоў працягвалася два тыдні і дазволіла Неманцэвічу зрабіць выснову, што мітрапаліт А. Шаптыцкі абмежаваны ў сваёй дзейнасці, а немцы настроены супраць уніі.

Арышт і смерць айца Антона Неманцэвіча

Ноччу 4 ліпеня⁷³ (па іншых дадзеных, у пачатку жніўня 1942 г.)⁷⁴ айцец А. Неманцэвіч быў арыштаваны гестапа ў Альбярціне. Гестапаўцы не дазволілі яму ўзяць з сабой якія-небудзь рэчы, запэўніваючы, што ён хутка вернецца дадому. Але айцец Антон у Альбярцін так ужо ніколі і не вярнуўся.

Доўгі час пра яго далейшы лёс мала што было вядома. Каталіцкія іерархі спрабавалі даведацца пра яго якую-небудзь інфармацыю. У 1943 г. мітрапаліт А. Шаптыцкі афіцыйна і прыватна звяртаўся з гэтым пытаннем да нямецкіх уладаў. У лістападзе 1943 г. ён атрымаў афіцыйны адказ, згодна якому «*о. А. Неманцевич умер от тифа*» ў пачатку 1943 г. Аб лёсе экзарха спрабаваў даведацца і рыма-каталіцкі біскуп Генрык Вінкену, які з'яўляўся пасярэднікам паміж нямецкім епіскапатам і нацысцкімі ўладамі. Ён атрымаў інфармацыю, што Неманцэвіч памёр ад тыфу

⁷³ Маракоў Л. У. ... С. 309.

⁷⁴ Гарошка Л. ... С. 53; Я. Усошын выказаў меркаванне, што арышт Неманцэвіча адбыўся ў верасні 1942 г. у Беластоку. *Usoszyn J. ... S. 21.*

ў канцы 1942 г. Пры гэтым ніякіх звестак аб канкрэтнай даце смерці і месцы пахавання не паведамлялася⁷⁵.

У 2004 г. у Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь быў знойдзены дакумент нямецкага акупацыйнага Генеральнага камісарыята Беларусі за подпісам оберштурмбанфюрэра СС Э. Штрауха, адрасаваны гауляйтэру В. Кубэ. Згодна з гэтым дакументам у айца А. Неманцэвіча 30 лістапада 1942 г. быў дыягнаставаны плямісты тыф, пасля чаго яго перавезлі ў Мінск, дзе 6 студзеня 1943 г. ён памёр у шпіталі мінскай турмы СД ад сардэчнай недастатковасці, якая наступіла ў выніку плямістага тыфу. 9 студзеня 1943 г.⁷⁶ Неманцэвіч быў пахаваны на нямецкіх могілках у Мінску (цяпер гэта сквер на вуліцы Карла Лібкнехта) святаром мясцовай праваслаўнай царквы⁷⁷. Дакладнае месца яго пахавання невядома.

Версію пра захворванне на тыф як прычыну смерці А. Неманцэвіча паставіў пад сумніў ужо яго сучаснік і намеснік святар Л. Гарошка, які адзначаў, што айцец Антоній перахварэў на тыф яшчэ ў дзяцінстве, таму меў імунітэт на гэтую хваробу, і, дарэчы, мог наведваць лагеры ваеннапалонных, дзе было шмат хворых на тыф. Л. Гарошка ўзгадаў наступны выпадак: аднойчы, калі А. Неманцэвіч вяртаўся з лагера ў манастыр у Альбярціне, на ім заўважылі вош (вош — пераношчык тыфу). Аднак святар са смехам супакойваў прысутных: *«Не чапайце гэтай жывёлінкі, гэта ж мне падарылі яе бедныя людзі, выкарміўшы яе сваёй крывёю. Вам яна можа пашкодзіць, а мне нічагусенькі»*.

⁷⁵ Гарошка Л. ... С. 53–54.

⁷⁶ Гаек С., архім., Усошын Я., дьякан. ... С. 155.

⁷⁷ Маракоў Л. У. ... С. 309; Гаек С., архім., Усошын Я., дьякан. ... С. 161.

Л. Гарошка выказаў меркаванне, што насамрэч беларускі Экзарх памёр не ад тыфу, а быў закатаваны ў гестапа⁷⁸.

На думку беларускага гісторыка В. Пануцэвіча, айцец Неманцэвіч быў арыштаваны, а затым забіты немцамі ў выніку інтрыг праваслаўнага архіепіскапа Філафея Нарко супраць беларускіх актывістаў, якія выступалі за беларусізацыю праваслаўнай царквы на акупаванай нацыстамі тэрыторыі Беларусі⁷⁹. Аднак В. Пануцэвіч не прывёў аргументаў у падтрымку сваёй версіі. Ён жа ў адной са сваіх прац выказаў здагадку аб сувязі арышту і смерці А. Неманцэвіча з паездкай экзарха да мітрапаліта Андрэя Шаптыцкага ў Львоў. На думку В. Пануцэвіча, гэтую паездку нямецкія спецслужбы расцанілі як выкананне Неманцэвічам задання, атрыманага ад групы рымска-каталіцкага святара В. Гадлеўскага, па ўсталяванні таемных кантактаў з украінскім бокам і Ватыканам. Немцы спадзяваліся, што арыштаваўшы Экзарха, яны змогуць атрымаць ад яго больш інфармацыі пра беларускі нацыянальны супраціў⁸⁰.

Сучасныя беларускія грэка-каталіцкія даследчыкі лічаць, што прычынай арышту Неманцэвіча была яго душпастырская дзейнасць⁸¹. На карысць таго, што арышт Экзарха быў выкліканы негатыўным стаўленнем нацыстаў да ўніі і перспектывы яе пашырэння, можа ускосна сведчыць даклад кіраўніка мінскага СД Эдварда Штраўха на на-

⁷⁸ Гарошка Л. ... С. 54.

⁷⁹ Волаціч М. (Вацлаў Пануцэвіч). Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква // Запісы БНІМ. 2004. Т. 27. С. 191–192.

⁸⁰ Пануцэвіч В. Кс. Вінцэс Гадлеўскі. Дзяржаўны Муж і Правадыр Народу // Беларуская царква (Чыкага). 1965. № 28. Рэжым доступу: http://pawet.net/library/history/bel_history/panuc/150html/. – Дата доступу: 11.02.2018.

⁸¹ Usoszyn J. ... S. 22.

радзе гэбіткамісараў і начальнікаў аддзелаў Генеральнага камісарыяту акупацыйнай акругі Беларусь ад 10 красавіка 1943 г., у якім, у прыватнасці, адзначаецца:

«Без сумніву – царква гэта наш вораг. Натуральна, царква хоча папоўніць тут свае страты, якія яна зазнала ў Еўропе, а асабліва ў Рэйху. Яна мела намер гэта зрабіць праз пранікненне ў праваслаўную царкву, акольным шляхам праз уніяцкую Царкву [...]. Умовы для яе былі спрыяльнымыя, і рыма-каталіцкая Царква прыйшла сюды з вялікай колькасцю прапаведнікаў і не сустрэла вялікіх цяжкасцяў [...]. Таму аднадушна мы вырашылі спыніць тут гэтую рыма-каталіцкую царкву [...]. Паколькі большасць духавенства прыняло бок палякаў, мне удалося іх злавіць і пакончыць з імі»⁸².

Беларускія грэка-каталіцкія даследчыкі таксама выказваюць думку, што арышт і смерць Экзарха маглі быць звязаныя з дапамогай габрэям з боку місіі езуітаў Альбярціна⁸³. Гэты аспект патрабуе спецыяльнага вывучэння.

Такім чынам, дакладна адказаць на пытанне аб прычынах арышту Неманцэвіча і абставінах яго смерці на дадзены момант не ўяўляецца магчымым. Выклікае сумніў, што экзарх на самой справе ўключыўся ў антынацысцкую дзейнасць, улічваючы яго апалітычнасць, пра якую мы пісалі вышэй. Хутчэй, яго арышт быў выкліканы падазрэннем з боку акупантаў у тым, чаго ў сапраўднасці Неманцэвіч не здзяйсняў. Нельга выключаць і магчымасць яго фізічнага забойства нацыстамі. Застаецца спадзявацца, што ў будучым стануць вядомы новыя архіўныя дакументы, якія

⁸² Цыт. па: Гаек С., архім., Усошын Я., дыякан. ... С. 160–161.

⁸³ Гаек С., архім., Усошын Я., дыякан. ... С. 158.

дазваляць канчаткова высветліць прычыны арышту ўніяцкага экзарха і абставіны яго смерці.

У красавіку 2009 г. капсула з зямлёй, узятая на тэрыторыі былых нямецкіх могілак — месцы пахавання Антона Неманцэвіча, была ўрачыста закладзена ў двары Грэка-Каталіцкага цэнтра Святога і Праведнага Язэпа ў Мінску (вул. Арджанікідзэ, 6). У цяперашні час у Беларускай Грэка-Каталіцкай Царкве захоўваецца памяць пра айца Антона Неманцэвіча. Гэта адна з тых асобаў, вакол якіх будуюцца канфесійная ідэнтычнасць сучасных вернікаў БГКЦ. Беларускія грэка-католікі ўздымалі пытанне аб пачатку працэсу беатыфікацыі Неманцэвіча на той падставе, што лічаць яго смерць вынікам пакутніцтва *ex aegumnis carceris* (знясіленне ў турме)⁸⁴, аднак пакуль што беатыфікацыйны працэс не быў пачаты.

⁸⁴ Там жа. С. 163.

ДАДАТАК

Былыя Нямецкія могiлкі ў Мiнску, на якіх у студзені 1943 г. быў пахаваны А. Неманцэвіч. Цяпер сквер імя К. Лiбкнехта.
(фота 2018 г., зрабiў М. Дайняк)

Змест

Уводзіны	5
Дзяцінства. Маладыя гады	7
Святар. Душпастырская праца	12
Альбярцін	18
«Да Злучэння»	26
Апостальскі Экзарх для Беларусі	30
Арышт і смерць айца Антона Неманцэвіча	39
Дадатак	44

Навукова-папулярнае выданне

Верамееў Сяргей Фёдаравіч

**Антон Неманцэвіч.
Святар і пакутнік**

У аўтарскай рэдакцыі

Фатаграфіі ўзятыя з агульнадаступных крыніц у інтэрнеце

Адказы за выпуск Я. Андросік
Камп'ютэрны дызайн, вёрстка Ю. Глоба
Аўтар фота на тытульным лісце А. Крывенка

Падпісана да друку 14.06.2023. Фармат 60x84 1/16.
Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 2,2. Улік.-выд. арк. 1,1.
Наклад 200 асоб. Замова 1 886 838.

Выдавец:
таварыства з абмежаванай адказнасцю «Альфа-кніга».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/480 ад 30.12.2015.
Вул. Смалячкова, 9/1, оф. 318, 220005, Мінск.

Паліграфічнае выкананне:
таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 2/34 ад 23.12.2013.
Вул. Смалячкова, 9/1, оф. 113, 220005, Мінск.
www.medisont.by

